

FRANKOFONİNİN MODERN CEZAYİR EDEBİYATINDAKİ ROLÜ

Ahmet Hamdi CAN*

Özet: Sömürgecilik tarihine göz atıldığında bir sistem olarak kolonyalizmin, siyaseti gereği, gerçekleştirmek için verdiği ilk uğraş, hükmettiği bölge insanının kültürünü, tarihini, dilini, dinini kısacası kimliğini silmek ve yerine kendine ait olanı yerleştirmektir.

Bu makalede, öncelikli olarak Cezayir'in, yaklaşık yüz otuz yıl hâkimiyeti altında yaşadığı Fransız sömürgecisinin kimliksizleştirme politikası neticesinde anadilini nasıl yitirme safhasına geldiği açıklanmaya, Fransa'nın Fransızca'yı nasıl, ne şekilde ve ne amaçla kullandığı, bu dilin, Cezayir edebiyatındaki yeri ve mahiyetinin sınırları belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Cezayir, Fransa, Koloni, İki Dillilik, Edebiyat, Frankofoni.

ROLE OF FRANCOPHONE IN CONTEMPORARY ALGERIAN LITERATURE

Abstract: As far the history of colonialism is concerned, the primary aim of colonialism as a system is to erase the culture, history, language, religion, and in short, identity of the colonised people and replace them with its own.

This study is intended to explain how Algeria almost lost its mother tongue under the disidentification policies of a 130-year French colonization period and how and why France used French in the related country, and determine the place and significance of this language in Algerian literature.

Keywords: Algerian, France, Colony, Bilingualism, Literature, Francophone.

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (ahmetcan20@hotmail.com).

Yöntem

Elinizdeki bu makalede ilk olarak frankofoninin kısa bir tanımı yapıldıktan sonra Fransa'nın Cezayir'de uyguladığı sömürge politikası neticesinde Cezayir'in anadilini nasıl yitirme safhasına geldiği gösterilmeye çalışılacak, köklü siyasî uygulamaların ve yaptırımların bir sonucu olarak Arapçanın, yerini Fransızcaya nasıl bıraktığı anlatılacaktır. Neticede Fransızca'yı konuşma ve yazma dili olarak benimseyen Cezayir aydınının bu dili ne amaçla kullandığı örneklerle izah edilerek bu noktada genel bir durum değerlendirmesi yapılacaktır.

Frankofoni

Kelime anlamı “Fransızca konuşmak” demektir. Fransızca *la francophonie*, İngilizce *francophonie* olarak ifade edilen kelime ilk olarak 1880 yılında bir coğrafyacı olan Onésime Reclus tarafından, dünya üzerinde Fransızca'yı resmî dil olarak kullanan ülkeleri tanımlamak için söylenmiştir. 1990'lı yıllarda frankofoni kelimesinin anlamında genişlemeler olmuştur.¹ Genel olarak bu anlamları üç madde altında toplamak mümkündür.

1. **Frankofoni:** Kelime cins isim olarak kullanıldığında anadil ya da ikinci olarak Fransızca'yı, kültür, iletişim, eğitim, bürokrasi vb. gibi farklı alanlarda kullanan ülkeleri, insanları veya grupları tanımlamak için kullanılır.
2. **Frankofoni:** Kelime aynı zamanda Fransızca konuşan ülkelerin oluşturduğu uluslararası bir örgütün özel ismidir. 1880 yılında kurulmuş olan örgütün tam adı Fransızca “l'Organisation internationale de la Francophonie”dir. Dünya üzerinde elli altı ülke bu örgütün üyesidir. Üye ülkelerin temsilcileri her yıl düzenli olarak bir araya gelip siyasî, kültürel vb. alanlarda fikir alışverişinde bulunurlar.²
3. **Frankofoni:** Sadece dilsel değil aynı zamanda kültürel bir yaklaşımı ifade etmek için de kullanılır. Fransız tarihinin, dilinin ya da kültürünün insanlara ilham ettiği şeyleri yapmanın bir yolu, bir ideoloji ya da bir ruha dair inanç ya da bir tutumdur.³

1 Dennis Ager, ‘*Francophonie*’ in the 1990s Problems and Opportunities, Multilingual Matters, Clevedon, Avon, England 1996, s.1.

2 Gabrielle Parker, “‘Francophonie’ and ‘universalité’: evolution of two nations conjoined”, (Ed. Charles Forsdick ve David Morphy), *Francophone Postcolonial Studies A Critical Introduction*, Arnold, London 2003, s. 91.

3 L’année Francophone Internationale, Ministère des Affaires étrangères et du Commerce International, Kanada, 2004, s. 8, Ayrıca bkz., Patrick Corcoran, *The Cambridge Introduction to Francophone Literature*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, s. 1-6.

Cezayir, 1830 yılından itibaren diğer Arap ülkelerinde farklı tutumlar sergileyen sömürge yönetiminin hâkimiyeti altında, uygulamaların şiddeti ve çeşitliliği açısından benzerlerine kıyasla çok daha farklı olarak nitelendirebileceğimiz şartlarda yaşamıştır.⁴ Afrika halkına karşı daha ılımlı ve anlayışla yaklaşan İngiltere'den sonra ikinci büyük sömürge ülkesi olan Fransa, aynı kıtada yer alan ilk sömürgesi Cezayir'de bunun tam aksi bir yaklaşım sergilemiştir.⁵ Doğal ekonomik kaynakları kullanmasının ve inanca karşı açtığı savaşın yanı sıra Fransa, buradaki halkı Fransız dili ve kültürüyle yeniden yoğurma yönünde çok büyük çabalar sarf etmiştir. Yüzlerce yıllık tarihe sahip olan bu halkı yok edebilme düşüncesi ve ereğiyle Arap kültür ve diline hatta dinine karşı bir savaş açmıştır.⁶ Fransa'nın Cezayir üzerinde böylesine bir siyaset uygulaması, tüm gücünü kendini korumak ve içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için sarf eden Cezayir'in, diğer Arap edebiyatlarının eğilim ve kapsamlarından uzak kalmasına sebep olmuştur.

Fransa 1830 yılında Cezayir'i işgal ettiğinde karşısında eski bir Arap İslâm medeniyeti vardı ve bu medeniyetin değerleri halen halkın yaşamında hüküm sürmekteydi.⁷ Burada akla gelen ilk şey Fransa'dan önce bölgeye Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu ve doğal olarak da yaklaşık üç yüz yıl Osmanlı hâkimiyeti altında kalan halkın Osmanlı kültürünü ve dilini benimsemiş olması ihtimalidir. Ancak durumun hiç de öyle olmadığını Fransızca yazan Cezayirli roman yazarı Asiye Cebbâr, "*Osmanlıların boyunduruğunda yaşadık, yaklaşık üç yüz yıl, Fransızlar gelene kadar. Sömürgesine girdiğimiz zaman Fransızlar, kişiliğimizi bile değiştirmek istediler. O zaman Osmanlı hükümlerinde geçen sömürge dönemi özlemle hatırlandı. O nedenle ne zaman Cezayir'de Osmanlı'dan bahsedilse bir nostaljiyle hatırlanır.*" cümleleriyle çok iyi özetlemektedir.⁸ Yani Osmanlı, bir kimlik değiştirme çabasına girişmemiştir. Fakat Osmanlı'nın aksine Fransa, Cezayir'e girdiği günden itibaren buradaki Arap kimliğini silme çabasına girişmiştir. Koloni diğer Afrika ülkelerinde olduğu gibi burada da halkın bir kültürünün olmadığı iddiasıyla planını uygulamaya koymuştur. Planın temelinde kültürünü, dilini, tarihini, maddî ve manevî değerlerini yok ederek buradaki halkın kimliğini

4 İbrahim el-Kılânî, *Udebâ' mine'l-Cezâir*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1958, s.8.

5 Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, çev: Aydın Emeç, Sosyalist Yayınlar, İstanbul 1994, s.285.

6 el-Kılânî, *a.g.e.*, s.8.

7 Abdulaziz Şeref, *el-Mukâveme fi'l-Edebi'l-Cezâiriyyi'l-Mu'âsir*, 1. Baskı, Dâru'l-Ciyl, Beyrut 1991, s.34.

8 Asım Öz, "Bölünük Ülke Edebiyatının Çevirisinde Temsil Noksanlığı", *Hece Öykü*, sayı:35 (Ekim-Kasım 2009) s.41.

hafızasından silip yerine Fransız dili ve kültürünü koyma hareketi yatmaktadır.⁹ Nitekim “Sömürge tahakkümünün her şeyi silip süpürücü, yerle bir edici niteliği, fethedilen halkın kültürel yaşamını son derece hızla bozar. Bu kültürel yok oluşa, ulusal gerçekliğin inkârı, işgalci gücün dayattığı yeni hukuk sistemi, yerli halkın ve geleneklerin sömürge toplumu tarafından marjinalleştirilmesi, zorlamlar ve kadınlarla erkeklerin sistematik köleleştirilmesi katkıda bulunmuştur.”¹⁰ Koloni yönetimi Cezayir’i bir Arap vatanı olmaktan çıkarmak için ülkedeki halk okullarını kapatmış, resmi okullarda Arapçayı yasaklayarak Fransızca’yı şart koşmuş, eğitim sistemini tepeden tırnağa değiştirmiş, Arapça yayını yasaklayıp Fransızca gazete, dergi, kitap, film, vb. desteklemek suretiyle halkı fiilen Fransızcaya boğmuştur. 1850’li yıllarda ilk Fransız Okulu açılmış ve türevleri bunu takip etmiştir.¹¹ Kurulan gazete ve dergilerle statüko desteklenmiş ve nihayetinde resmi işlemlerde Fransızcanın kullanımı zorunlu hale getirilmiştir. Öyle ki koloni hükümetleri Cezayir halkına Arapça konuşmayı bile yasaklamış ve bu konuda yasal yaptırımlar uygulamıştır.¹²

Edebiyat tarihi açısından değerlendirildiğinde Cezayir benzerine ender rastlanır bir örnek teşkil etmektedir. Geç kalmışlığına rağmen kısa zamanda hızlı gelişim ve olgunlaşma göstermiş olması bakımından bu ülkede edebî çalışmalar, diğer çağdaş toplumsal gelişmeleri geride bırakmıştır.

Kolonyal ve postkolonyal dönemi yaşamış milletlerin edebiyatını inceleyen bir araştırmacının, sömürgecinin kültür ve medeniyetini bu edebiyatta gözlemleyebilmesi mümkündür. Kolonyal yönetim altındaki milletlerin, içinde buldukları genel ekonomik çerçeveye rağmen yaşadıkları toplumsal gelişimin sınırlarını özel durumlar belirlemekte ve bu özel durumlar son noktasına kadar bütün toplumu etkilemektedir. Sömürgecinin bu ülkelerde konuşlandığı coğrafi konum ve izlediği siyaset, toplumun gelişim rotasını belirleyen asıl etkenlerdir. Burada koloni öncesi ülkenin toplumsal gelişimiyle bu gelişimin seviyesinin mevcut toplum üzerindeki etkisi elbette yadsınmaz ancak diğer ikisi daha baskın gelir.¹³

Koloni düzeninin, toplumsal ilerleme çalışmalarında ve çeşitli sosyal değişimler üzerinde hızlandırıcı bir rol oynadığı kesindir. Sömürgeci, işgal ettiği yerin doğal kaynaklarını çıkarmak ve işlemek suretiyle kendi ekonomisini güçlendirirken

9 Şeref, *a.g.e.*, s.35.

10 Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, Çev. Şen Süer, Versus, İstanbul 2007, s.230.

11 Sartre, *a.g.e.*, s.24-25.

12 Şeref, *a.g.e.*, s.49.

13 Suâd Muhammed Hıdır, *el-Edebu'l-Cezairiyyu'l-Mu'âsur*; Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-'Asriyye, Beyrut 1967, s.82.

toplum içerisinde yeni birtakım halk sınıflarının oluşumuna neden olmuş ve köklü sosyo-kültürel değişimleri hazırlamıştır. Bu yeni tabakalar diğer koloni ülkelerinde olduğu gibi Cezayir’de de gücünü hem dışarıdan hem içeriden almıştır.¹⁴ O dönemde binlerce Cezayirli Belçika, Fransa, vb. kapitalist ülkelerin maden ocaklarında ve projelerinde ucuz işçi olarak çalışmaktaydı. Sartre, bu şekilde çalışan Cezayirli sayısının yaklaşık dört yüz bin olduğunu söylemektedir.¹⁵ 1940’lı yıllarda Cezayir ülke nüfusunun yaklaşık on milyon olduğu göz önüne alındığında bunun azımsanamayacak bir rakam olduğunu söylemek mümkündür.¹⁶ Halk sınıfının bu sömürülüşü bağımsızlık hareketinin ve silahlı devrimin ivme kazanmasına yardımcı olmuştur. Cezayir edebiyatını Cezayir devriminden ve devrimin bağımsızlık mücadelesi ayağından ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Çünkü bütün bir ulusu etkileyen bağımsızlık hareketi, dönem edebiyatına başta içerik olmak üzere birçok yönden etki etmiştir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Cezayir edebiyatının Fransız edebiyatına doğru açılım yaşadığını, dolayısıyla Fransız edebiyatıyla olan etkilenimin, bağımsızlık hareketi içerisinde gelişen ve açılan Cezayir ulusal edebiyatının oluşumuna etki ettiğini söyleyebiliriz.

Belirli bir olgunluğa erişmiş Fransız edebiyatıyla olan bağlar, bir ulusal kültür içerisinde iki medeniyetin mücadelesi yolunu açmıştır. Bu mücadelenin Fransız edebiyatındaki yansımaları modern Cezayir edebiyatının önüne yeni ufuklar koymuştur. Cezayir’in edebiyat çalışmaları içerisinde başlıca iki eğilim kendini göstermiştir. Bunlardan biri, geçmişten günümüze aktarılan gelen birikimler üzerinde duran muhafazakâr tutumdur ki bu eğilim, bütün yenilikleri ve bağdaşmadığı bir ideolojiyi gütmeye devam eden Batı medeniyetine açılmayı reddetmenin yanında, devrim yolunda kalmaya çabalayan tepkiciliğe tutunmaktadır. Diğer eğilim; her alanda ilerleme anlayışı güden Fransız edebiyatının tecrübelerinden faydalanmaya açık, temeli gerçekçilik olan, gücünü halkın yanında durmaktan alan, sosyalizmi inşa eden ve barışa çağıran halkçılığın zengin deneyimlerine dayalı çağdaşlaşma eğilimidir. İkinci eğilim, Cezayir devriminin ve bağımsızlığın kazanılmasının ardından yeni bir hayat oluşturmaya çalışan halkın isteklerine cevap arayan bir edebiyat yaratma çabası içerisindedir. Direnişin ve Fransız edebiyatıyla olan yoğun münasebetin içerisinde doğup gelişmiş olan frankofon edebiyat, konu ve içerik olarak direniş ve kurtuluş savaşı kahramanlarıyla zenginleşecek, Cezayir

14 Abdulmelik Murtâd, *Nahdatu’l-Edebi’l-‘Arabiyyi’l-Mu’âsir fi’l-Cezâir 1925-1954*, eş-Şeriketu’l-Vataniyye li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Cezayir 1983, s.20.

15 Jean Paul Sartre, *Hepimiz Katiliz Sömürgecilik Bir Sistemdir*. Çev: Süheyla N. Kaya, Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s.23.

16 Ahmed Tevfik el-Medenî, *Hâzihi Hiye’l-Cezâir*, Mektebetu’n-Nahdati’l-Mısriyye, Kahire 1956, s. 27.

halkının gerçeklerini işleyecek, bunu yaparken de daha çok sosyalizmin yolunu izleyecektir.¹⁷

Fransızların Cezayir'e 1830 yılında girdiği bilinmektedir.¹⁸ 1956 yılına ait bir istatistikte, yani Fransa'nın Cezayir'i işgalinden yaklaşık yüz yirmi beş yıl sonra Cezayir nüfusunun etnik ve dinî unsurlara göre dağılımında Müslüman halk: 9 milyon, Fransız ve yabancılar: 866 bin, Yahudi ve anne ya da babası Fransız olanlar: 200 bin olarak gösterilmektedir.¹⁹

Bütün çabalara rağmen siyasî eritme çalışmaları başarılı olamamış, Cezayir Fransa'nın bir uzantısı halini almamıştır. Fransa ile bütünleşmeye karşı yerli halkta karşı bir güç duygusu her zaman var olmuş ve bu duygu zamanla yerini tepkiye bırakmıştır. Yerli halk Hıristiyan kolonlarla iç içe olmuş fakat kaynaşmamıştır. Yani Fransa Cezayir halkının dilinden Arapçayı neredeyse silmeyi başarmış ancak zihninden Arap düşüncesini silmemiştir.

Fransa'nın Arap diline karşı savaş açarak yerine Fransız dili ve kültürünü koyma çabası, uygulamanın seyri neticesinde Cezayirliyi bu dili öğrenmeye, kendi ulusal edebiyatını ve kültürünü çeşitlendirmeye gayri ihtiyarî yardımcı olan bu medeniyetin kaynaklarından faydalanmaya mecbur bırakmıştır.²⁰

Tavizsizce yapılan uygulamalar neticesinde artık halk, dayatılan dili yani Fransızca'yı konuşur ve yazar hale gelmiştir. Öğretim dilinin Fransızca olması ve halkın bu dili konuşmaya zorlanması, böylesi bir sürecin seyrinde Cezayirli Frankofon yazarların yetişmesine yol açmıştır. Bu yazarların ürettiği edebiyat, dil olarak Fransızca olmasına karşın ruhunda Arapçayı barındırmaktadır.²¹ Bu noktada Arap dilini ve ulusal kültürü diriltmek ve yaşatmak için çabalayan Emîr Abdulkâdir (1808-1883) ve Abdulhamîd b. Bâdîs (1889-1940) gibi isimler kendini göstermiş, milliyetçilik duygusuyla hareket eden bu isimler sayesinde Arapça yaşatılarak tamamen yok olmaktan korunmuştur.²² Bu süreç zarfında Cezayirliye özgü değerlerin tamamen silinip yok olmasına engel olan diğer bir unsur da varlığı devam etmekte olan, Cezayir devriminin galibiyetine hareket ve ivme kazandıran halk edebiyatıdır. Arapça eğitim veren okulların kapatılmış olmasına rağmen bu eğitimin gizli bir şekilde evlerde devam etmesi yine halkın aynı zamanda Arapçayı

17 Hıdır, *a.g.e.*, s.85.

18 Davut Dursun, "Cezayir", *DİA*, I-XL (devam ediyor), İstanbul 1993, VII, s.489.

19 el-Medenî, *a.g.e.*, s.27.

20 Hıdır, *a.g.e.*, s.81.

21 Alim Kahraman, "Dilini Kaybeden Ülke", *Yedi İklim*, sayı:4 (Temmuz 1992), s.74.

22 Bekir Karlığa, "Cezayirli Üç Büyük Düşünür", *Yedi İklim*, sayı:4 (Temmuz 1992), s.77-79.

da konuşuyor olmasına olanak tanımıştır.

Gelinen bu noktada iki dillilik olarak adlandırılan durum ortaya çıkmaktadır. İki dillilik; insanın bir takım sebepler ve farklı koşullar neticesinde ikinci bir dili edinmesi, aktif olarak konuşması veya ikinci bir dili ana diline yakın bir şekilde öğrenmesi olarak tanımlanmaktadır. Bunlar içerisinde birincil kabul edilebilecek durum bireyin yabancı bir ülke halkıyla sıkı ilişkiler içerisinde olması neticesinde ortaya çıkan durumdur.²³ “İki dillilik genellikle, yeterlik ve işlev gibi farklı unsurlara bağlı olarak, ideal-kısmî ve düzenli-bileşik gibi çeşitli kategorilerde ve kapsamlarda açıklanabilmekte ve tanımlanabilmektedir. İki dilliliğin tanımlanmasında bir ölçüt olarak Bloomfield, her iki dilin de iyi bir şekilde kullanılabilmesi gerektiğini belirtirken bunun tersine Haugen karşı dilde anlamlı ifadeler ortaya koyabilmek noktasında iki dilliliğin başladığını belirtir. Öte yandan Diebold ise iki dilliliğin en basit anlamıyla, her iki dilin birbiri ile temas etmesiyle başladığını belirtmektedir.”²⁴ Cezayir gerçeği içerisinde iki dillilik üzerine verilen bu bilgilerin tamamından birer kesit görmemiz mümkündür. Elbette iki dilliliğin Cezayir’deki yansımaları Frankofoni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Belirli ve standart anlamları olan sözcüklerden ve bir iletişim yöntemi olarak kullanılan konuşma formlarından meydana gelen yapı veya bütüne dil denir. Bir-biriyle karşılıklı olarak, sistematik bir ilişki içinde bulunan ve sözcük düzeyinde uzlaşım yoluyla oluşan, anlamlı birimlerden meydana gelen bir sistemdir dil.²⁵

Dil, kültür ve edebiyatın aktarılmasında bir araç, tarihin ve farklı milletlerin yaşadığı gerçeklerin de kendisidir. Millet ve dil, gelişimleri sırasında aynı derecede ilerleme gösteremeyebilir. Başka bir ifadeyle millet ve dil arasında her durumda değişmeyen kesintisiz bağların olması kaçınılmaz değildir. Cezayir gerçeği; tarihî gelişimi sırasında Müslüman Arap toplumlarında geleneğe ve kültüre uzak olan Fransızcanın kullanılmasını gerektirmiştir. Bunun yanında Cezayir edebiyatının ifade edilmesinde bir araç olan Arapça ve Berberîcenin Cezayir’in tarihsel gelişimi sırasında önemli rolü olmuştur.

Edebî ürünün ifade aracı olan dil, kullanımı sırasında edebiyatı icra eden yazarın karakterinden bir parça olmadığı müddetçe- bu dil her ne kadar kendisine dayatılmış

23 Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, I-III*, TDK yay., Ankara 2000, cilt:3, s.26.

24 Koray Cengiz, Hüseyin Türk “Hatay’da İki Dillilik ve İki Dillilikten Kaynaklanan Dil Karmaşası”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 6, sayı: 12 (2009), s.192.

25 Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 6. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005, s.486.

da olsa- yazar tarafından tercih edilmez. Cezayirli yazarlar daha önce özel olarak nitelendirdiğimiz tarihî şartlar neticesinde kendisinin bir parçası halini almış olan bu dili; Fransızca'yı kullanmış ve bu dilde edebî ürünler vermiştir.²⁶

Burada, “Aslında kendisine ait olmayan bu dilde üretilen edebiyat, yani frankofon edebiyat, Cezayir’in millî edebiyatı mıdır?” sorusu karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada iki farklı çizgide yer alan edebiyatçıların olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü edebiyata gönül vermiş, içerisinde yazma güdüsü olan, ancak koloni yönetiminin uygulamalarından dolayı bu yeteneğini icra etmekten mahrum kalmak istemeyen yazarlar, Fransız çizgisinde olmak kaydıyla da olsa yazmışlardır. Çünkü sömürge düzeni, edebî ürünlerin içeriği sömürgeciyi ve icraatlarını övdüğü takdirde, yani kolonyal zihniyete paralellik arz ettiği müddetçe edebî ürünlere basım ve yayın imkânı tanıyordu. Bu durumda koloni için hâkimiyeti altında bulunan topraklardaki her türden edebî çalışmalara doğruları söylemeyen ve yalancı bir edebiyat olması yönünde tahakküm etmektedir, demek mümkündür.²⁷

Bu dönemde Bin Şerîf’in 1920’de yayınlanan *Ahmed b. Mustafa, Goumier* adlı eseri Cezayir edebiyatında Fransızca yayınlanan ilk roman olarak kabul edilir. Ardından Abdulkadir Hac Hamuv’un 1925’de çıkan *Zehrâ La Femme Du Mineur* adlı romanı yayınlanır. Fakat bu romanların hiç biri uzaktan yakından gerçek sorunları ele almamaktadır. 1920 ile 1950 yılları arasındaki Cezayir romanları az sayıda istisna dışında Fransa ile bütünleşme siyasetini güden çalışmalardır.²⁸ Çünkü bu çalışmalar Cezayir insanını neredeyse tamamen bir Avrupalı gözüyle analiz etmekte ve olaylara Avrupalı gözüyle bakmaktadır. Bin Şeyh, İsa Zâhir, Cemîle Devbâş (*Azîze* adlı romanı), Zennâtî (*Bûlenvâr* adlı romanı) bahsini geçtiğimiz kategorideki isim ve eserlere örnek teşkil edebilecek diğer edebiyatçılardır.²⁹ Cezayirli olup eserlerini Fransızca veren Malik b. Haddâd bu mahiyette yazan yazarlar için “*onlar aynı anda hem yıkan hem de yıkılan tarafta yer alan zavallı bozgunculardır*” yakıştırmasını yapmaktadır.³⁰

Bir de madalyonun diğer tarafını yani bu makalede anlatılmak istenen tarafını görmek gerekir. Edebiyat ve toplum arasında bir ilişki kurabilmemiz için bu edebiyatın, içerisinde yer aldığı toplumu tanımamız gerekir. Cezayir’in yaşamak zorunda kaldığı kolonyal süreç, istisnaî koşullar, Arap edebiyatının verdiği savaş, Fransız

26 Hıdır, *a.g.e.*, s.85-86.

27 Şeref, *a.g.e.*, s.40.

28 Kahraman, *a.g.e.*, s.75.

29 Şeref, *a.g.e.*, s.41.

30 Şeref, *a.g.e.*, s.46.

dili ve kültürünün dayatması gibi bütün bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda Cezayirli yazarlar kendilerini kültürel bir etkinin içerisinde bulmuştur. Her ne kadar bu etki doğal bir yolla gelişmemiş, tarihî koşullar neticesinde dayatma ve mecbur bırakma şeklinde gelişmiş olsa da Cezayirli yazar, bu dili ve kültürü oldukça iyi tanımıştır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken nokta edebiyatçının ifade aracı olarak Fransızca'yı seçmesinin kişisel bir tercih olmadığı, sosyal bir olgunun neticesi olduğu gerçeğidir.

Frankofon Cezayir edebiyatı ikinci dünya savaşından sonra ortaya çıkmış, gelişim göstermiş ve günümüze değin sürmüştür. Edebiyatçılar Fransızcaya tamamen hâkim olduktan ve hayatın gerçeklerini bu dilde hatasız bir şekilde ifade edebilecek seviyeye geldikten sonra Fransızca edebî ürünler vermeye başlamıştır. Bu dilde son derece uzmanlaştıkları bilinen bir gerçektir. Fransız edebiyatçılarından ayırt edilebildikleri tek nokta, içerik ve üslup olmuştur. Buraya kadar her şey koloni düzeninin istediği gibi gelişmiş, Cezayir halkı ve aydını Fransızca'yı sözlü ve yazılı olarak kullanmaya başlamıştır. Ancak göz ardı edilen durum halkın ve edebiyatçının nezdinde Arapçanın yerini alan Fransızcanın, halkın kimliğini, değer yargılarını, millî hafızasını silmek yerine bizzat Cezayir'in kimliğini, değer yargılarını ve milliyetini ifade etmeye çabalayan bir araç haline geldiği gerçeğidir. Kısacası Fransızca, Cezayir'i kimliğinden sıyırmayıp aksine kendi durumunu daha rahat ifade etmesini ve bunu yaparken de daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.³¹ Çünkü ürünlerini Arapça olarak veren yazarın hitap ettiği kitle, doğal olarak Arapça bilen bir kitle olacak ve bu sadece Arap halkıyla sınırlı kalacaktır.³² Bu durumu şöyle de ifade edebiliriz; kişi kendi haklılığını kendisine anlatma ihtiyacını ne kadar duyar? Hâlbuki Fransızca icra ettiği eser hem Fransızca bilen Arap halkına hem Fransız halkına hem de bu dili konuşabilen herkese ulaşacaktır.

Dil, kültürel gelişmelere eşlik ettiği ve kültürün aktarılmasına bir araç olduğu müddetçe gelişim gösterebilir. Bu durum Cezayir'de Fransızcanın gelişmesini, dile yeni şekil ve içeriklerin kazandırılmasını da sağlamıştır. Özetle denilebilir ki dayatılan dil, sömürülen halka ve bu halkın edebiyatına hükmetmemiş, aksine sömürülen halk ve halkın edebiyatı, dayatılan dile hükmetmiştir. Eğitim, kültür, siyaset, tarih ve edebiyat alanında zorunlu dil olması münasebetiyle Arapçanın yüklenmesi gereken rolü Fransızcanın üstlenmesi kaçınılmaz olmuştur.³³ Cezayirli şair Beşîr Hâc Ali'nin "*Fransızca halkımız için önce araştırma ve bilim dili, ardından da bağımsızlık uğruna kullanılan bir silah olmuştur*" ifadesi durumu

31 Hıdır, a.g.e., s.86.

32 Şeref, a.g.e., s.48.

33 Hıdır, a.g.e., s.87.

özetler gibidir.³⁴

Cezayir hakikati, daha önce kısaca değindiğimiz gibi üç farklı grubun varlığını göstermektedir. Klasik Arapça daha çok siyasî yayınlar ve bunun yanı sıra direniş şiirleri gibi belirli alanlarda kullanılmıştır. Halkın konuştuğu dil ise dinî sorunlar ve yeni hayatın akışına ayak uyduramama gibi problemler nedeniyle edebî ürünlerde kullanılması mümkün olmamıştır. Bu noktada daha belirgin bir şekilde Berbericeden bahsetmemiz mümkündür. Çünkü Berberice, yaşayan edebiyatın sürekli gelişen dili olması nedeniyle göz ardı edilemeyecek bir dildir. Ayrıca belirgin bir ifade yeteneğine sahip Berbericenin azımsanamayacak estetik ölçütleri olan bir edebiyat dili olduğunu söylemek mümkündür.³⁵

Fransızcaya geri döndüğümüzde, eserlerinde bu dili kullanan bir yazar olarak kendi ülkesinde kendi dilinin düşürüldüğü konumdan halkı gibi rahatsızlık duyan Âsiye Cabbâr hoşnutsuzluğunu, *L'Amour, la Fantasia* adlı romanında duygusal imgelerle dile getirdiğini görürüz. Özellikle, söz konusu olan “ben” değil “biz”dir. Cabbâr, Fransızca'yı reddetmez. Bu dil onun üvey dilidir. Zira yazar, Fransızca sayesinde kendi hemcinslerinin kaderini paylaşmaktan kurtulmuştur. O, diğerleri gibi daracık bir dünyanın esiri değil kendi özgürlüğünün sahibidir. Bunun yanı sıra Fransızca, anadilin yerini asla tutmaz. Çünkü Fransızca, yazarın hayatında duygusal hiçbir sözcüğün anlamını karşılayamaz. Ona göre Arapça, ailesi gibi özlem duyduğu dildir. Fransızca ise ayırıcı, duygusuz ve kurudur.³⁶

Eserlerini Fransızca olarak veren bir şair ve bir yazar olan Malik Haddâd Fransızca'yı kullanıyor olmasını kendince bir trajedi olarak değerlendirmektedir. “*Ben Fransızca şiir yazmaktayım. Ben bir şairim. Dilim seni etkilediği sürece beni daha iyi anlamalısın. Sömürgeci de böyle istemişti. Sömürgeci de bu eksikliğin bende olmasını istemişti; kendi dilimde konuşamayışımı.*”³⁷ Bu, bir problemdir ancak durumu sadece şekil olarak değerlendirmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz.

Asıl sorun dil değil, dilin Cezayir gerçeğini ifade edebiliyor veya edemiyor oluşudur. İki dillilik problemi Cezayirli yazarlar tarafından irdelenmiş ve bir takım cevaplar aranmıştır. Fransızca yazan yazar tam olarak nerede durmaktadır? Gerçekten halkın yanında yer alıyor mu? Halkın problemlerini hissedebiliyor mu?

34 Hıdır, a.g.e., s.85.

35 el-Medenî, a.g.e., s. 32.

36 Işıl Pehlivanoğlu, Assia Djebar'ın *L'Amour, la Fantasia ve la Disparition de la Langue Française* başlıklı romanlarında sömürgecilik ekseninde dil ve kimlik, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010. s.45.

37 Hıdır, a.g.e. s.88-89.

Halk bu yazarın ürettiklerini bir haykırış olarak görüyor mu? Yazar, bağımsızlık ve ülkenin yeniden kuruluş mücadelesine katkıda bulunabilmiş mi? Bütün bu sorular iki dillilik probleminde; Frankofon Cezayir edebiyatına bir açıklama getirmekte ve problemin boyutlarını belirlemektedir.

Sömürgecinin dilini kullanarak halkına millî şuuru yüklemeye çalışan, devrimi (bağımsızlık mücadelesi) münferit bir çaba olmaktan çıkarıp toplum ruhuna işleymesinde rol alan, yaklaşık bir buçuk asır halkına dayatılan Fransız düşüncesinden halkını arındırma yolunda kalemiyle Fransızca olarak savaşım veren bir diğer yazar Mevlûd Ma‘ammerî’dir.³⁸ Ma‘ammerî’nin “*Fransızca yazdığımız için ağlamamız ve bir kayıp hissetmemiz gerekmez. Fransızca yazmamdan dolayı hiçbir eksiklik hissetmiyorum. Edebiyatçı hangi dilde yazarsa yazsın duygu ve düşüncelerini dile getirmekte, üretmek istediğine son şeklini vermek için büyük çaba sarfetmektedir. Ben Arap’ım o halde neden Fransızca yazayım demenizi gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Kesinlikle şunu söylüyorum: Bu bir fırsat hatta Cezayir medeniyeti adına bir devrimdir.*” şeklindeki ifadesi, Kâfîb Yâsîn’in “*Cezayir’in kullandığı birden fazla dil var. Neden Cezayir’i bunlardan mahrum edelim ve çok sayıdaki bu olanakları teke indirelim ki*” eksenindeki düşüncesi durumu netleştirmektedir.³⁹

Babası Cezayirli, annesi bir Fransız olan, eserlerini Fransızca yazan ve halen hayatta olan bir başka yazar ise Leylâ Sebbâr’dır.⁴⁰ Sebbâr, bir röportajda kendisine yöneltilen “*Yazım kaynaklarınız kişisel tarihinizle Tarih, Cezayir, Cezayir’le Fransa, bunların kültürleri, iki dilin dilemması ve tamamlayıcılığı içinden çıkmaktadır...*” şeklindeki bir ifadeye “*Bu dilemmaya ihtiyacım var. Bu çapraz bir dilemdir; paralel bir dilemma değildir. İçinde çatışma ve aşk olan bir çaprazlıktır bu...*” şeklinde yorum yapar.⁴¹ Ayrıca *Annemin Dilini Konuşuyorsam* adlı kısa hikâyesinde; bir Fransız okulunda Fransızca öğretmeni olan babası ile Arapçayı hiç bilmeyen annesi arasındaki bağıntıyı kurmakta zorlandığını, bir Arap ismini taşıyor olmasına rağmen Fransızcadan başka dil konuşamayışını, ancak babasının tercümanlığı sayesinde kendisine şefkat ve sevgi dolu gözlerle bakan babaannesi ve halalarıyla iletişim kurabiliyor oluşunu ve bunun gibi birçok karmaşık durumun kişiliğinde bıraktığı derin izleri, psikalitik bir yöntemle okuyucusuna anlatmaktadır.⁴²

Vatanından sürülen Muhammed Dîb, her şeye rağmen özellikle üçlemesi olan

38 el-Kılânî, *a.g.e.*, s.111.

39 Hıdır. *a.g.e.*, s.89-90.

40 http://en.wikipedia.org/wiki/Le%C3%AFIa_Sebbar, 12.06.2012

41 İshak Yetiş, “Leylâ Sebbârla Konuşma”, *Hece Öykü*, sayı:35, (Ekim-Kasım, 2009), s.47.

42 Şaban Özdemir, *Çağdaş Arap Öyküsü/Güldeste*, Edebiyat Dergisi Yayınları, Ankara 1982, s.25-38.

La Grande Maison (Büyük ev) (1952), *L'incendie*'de (Yangın) (1954) ve *Le Métier à tisser* (Dokuma işi) (1957) adlı romanlarında, yine roman, kısa hikâye ve şiir türündeki diğer çalışmalarında Cezayir halkını, yaşadığı sıkıntıları, yaşamın zorluğu, ümitsizlikler, verilen savaşım ve kurulan hayaller gibi konuları işlemiştir.⁴³ İşgalciden gördüğü muameleye rağmen işgalcinin dilinde yazmaktan geri durmamıştır.

Kurtuluş savaşı sırasında Fransız gizli örgütü tarafından öldürülen Cezayirli frankofon edebiyatçılardan Mevlûd Fir'avn (1913-1962), *Jours de Kabylie* (Kabilelerin Günleri) (1954) adlı romanında yöresinin gelenek ve göreneklerinden bahseder. Yazarın diğer roman ve makaleleri bir nevi sömürgecilik altındaki Cezayir'e kimliğinin geri kazandırılması ve halkının cahillikten kurtulması yönünde çabalarıdır.⁴⁴

Sonuç

İkinci dünya savaşından günümüze kadarki dönemi kapsayan modern Cezayir edebiyatının önemli bir parçasını Fransızca yazılmış olan eserler oluşturmaktadır. Bu dönem edebiyatının en belirgin iki özelliğinden biri; kendisini Fransızca dile getiren bir yapıya bürünmüş olması, diğeri ise; halk devrimi öncesinde koloni düzenini, koloninin despotluğunu, kötülüklerini ve halkın ezilmişliğini haykıran bir içeriğe sahip olmasıdır.

Fransızca yazan yazarların sayısı azımsanamayacak kadar çoktur. Bu yazarların hayat tarzları, varlık konusundaki düşünceleri ve bakış açıları, mensup oldukları kökün asıl ve temellerinden sıyrılmadıklarını göstermekle kalmayıp ürettikleri edebiyatta Cezayir ruhunu ve Cezayir kimliğini barındırdıkları açık ve nettir.

Yazarları Fransızca'yı kullanmaya sevk eden, ilk zamanlar kolonicilerin dayatmaları olsa da sonraları durum, kendini bağımsızlık yolunda yürümeye adanmış yazarların sesini daha geniş kitlelere ulaştırma için ihtiyarî hale dönüşmüştür.⁴⁵ Cezayir edebiyatının trajik ve bir o kadar da ilginç olan yanı, düşmanın kendisine dayattığı Fransızca'yı yani düşmanın dilini kendisine ifade aracı, bağımsızlığını ve kimliğini düşmanın elinden alma yolunda bu dili kendisine bir silah olarak benimsemiş olmasıdır.⁴⁶ Fransızca, duygu ve düşüncelerini geniş kitlelere ulaştırmak

43 el-Kilânî, a.g.e., s.29.

44 el-Kilânî, a.g.e., s.65-66.

45 Murtâd, a.g.e., s.25.

46 Hıdır, a.g.e., s.81.

suretiyle bağımsızlık mücadelesine katılan yazarın silahı olmuştur. Bu edebiyat, Cezayir Arap kimliğinin arkasındadır. Aksi takdirde kendisinin de istediği gibi Fransızca konuşan ve yazan insanları- Cezayirli yazarları- sömürgeci yönetim sürgüne göndermez, kitaplarını toplamaz hatta bu yazarları zindanlara atmazdı.⁴⁷ Cezayir halkı, sömürgecinin istediği gibi lobotomize⁴⁸olmuş bir halk değildir.⁴⁹ Aksi takdirde bu gün Cezayirli frankofon yazarların hiçbiri Cezayir Arap düşüncesine sahip olmaz, kolonyal yönetimi kırmak için uğraş verirken çağdaş Cezayir edebiyatının gelişimine ortaklık etmezdi.⁵⁰

KAYNAKLAR

- Ager, Dennis, *'Francophonie' in the 1990s Problems and Opportunities*, Multilingual Matters, Clevedon, Avon, England 1996.
- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, I-III*, TDK yay., Ankara 1998, cilt:3.
- Cengiz, Koray, Türk, Hüseyin “Hatay’da İki Dillilik ve İki Dillilikten Kaynaklanan Dil Karmaşası”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 6, sayı: 12, (2009), s.190-208.
- Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 6. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Corcoran, Patrick, *The Cambridge Introduction to Francophone Literature*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Dursun, Davut, “Cezayir”, *DİA*, I-XL (devam ediyor), İstanbul 1993, VII, s.489-494.
- Fanon, Frantz, *Cezayir Bağımsızlık Savaşının Anatomisi*, Çev. Kamil Çileçöp, Pınar Yayınları, İstanbul 2009.
- Fanon, Frantz, *Yeryüzünün lanetlileri*, Çev. Şen Süer, Versus, İstanbul 2007.

47 Şeref, a.g.e., s.53.

48 Beynin hastalıklı olan kısmının alındığı nadir bir cerrahi operasyon. Mecazi anlamda bir kişiyi duygusuz veya zihinsel olarak uyuşuk hale getirmek, birini diriliğinden mahrum etmek. Bkz. Oxford Advanced Learner’s Dictionary, 6. Baskı, Oxford Press, New York 2000, s. 787.

49 Frantz Fanon, *Cezayir Bağımsızlık Savaşının Anatomisi*, Çev. Kamil Çileçöp, Pınar yayınları, İstanbul, 2009, s.24.

50 Murtâd, a.g.e., s.25.

- Hıdır, Suâd Muhammed, *el-Edebu'l-Cezairiyyu'l-Mu'âsır*, Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Asriyye, Beyrut 1967.
- Kahraman, Âlim, “Dilini Kaybeden Ülke”, *Yedi İklim*, sayı:4, , (Temmuz 1992), s.74-77.
- Karlığa, Bekir, “Cezayirli Üç Büyük Düşünür”, *Yedi İklim*, sayı:4, (Temmuz 1992), s.77-84.
- el-Kilânî, İbrahim, *Udebâ' mine'l-Cezâir*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1958.
- L'année Francophone Internationale, Ministère des Affaires étrangères et du Commerce Internationale, Kanada, 2004, s. 8.
- Luraghi, Raimondo, *Sömürgecilik Tarihi*, çev: Aydın Emeç, Sosyalist yayınlar, İstanbul 1994.
- el-Medenî, Ahmed Tevfik, *Hâzihî Hiye'l-Cezâir*, Mektebetü'n-Nahdati'l-Misriyye, Kahire 1956.
- Murtâd, Abdülmelik, *Nahdatu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Mu'âsır fi'l-Cezâir, 1925-1954*, eş-Şeriketu'l-Vataniyye li'n-Neşr ve't-Tevzî', Cezayir 1983.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary, 6. Baskı, Oxford Press, New York 2000.
- Öz, Asım, “Bölünük Ülke Edebiyatının Çevirisinde Temsil Noksanlığı”, *Hece Öykü*, sayı:35, (Ekim-Kasım 2009), s.38-44.
- Özdemir, Şaban, *Çağdaş Arap Öyküsü/Güldeste*, Edebiyat Dergisi Yayınları, Ankara 1982.
- Parker, Gabrielle, “‘Francophonie’ and ‘Universalité’: evolution of two nations conjoined”, (Ed. Charles Forsdick ve David Morphy), *Francophone Postcolonial Studies A Critical Introduction*, Arnold, London 2003, ss. 91-101.
- Pehlivanoğlu, Işıl, Assia Djebar'ın *L'Amour, la Fantasia* ve *La Disparition de la Langue Française* başlıklı romanlarında sömürgecilik ekseninde dil ve kimlik, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- Sartre, Jean Paul, *Hepimiz Katiliz Sömürgecilik Bir Sistemdir*. Çev: Süheyla N. Kaya, Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999.
- Şeref, Abdulazîz, *el-Mukâveme fi'l-Edebi'l-Cezâiriyyi'l-Mu'âsır*, 1. Baskı, Dâru'l-Ciyl, Beyrut 1991.

Yetiş, İshak, “Leylâ Sebbârla Konuşma”, *Hece Öykü*, sayı:35, (Ekim-Kasım, 2009), s.47-53.

http://en.wikipedia.org/wiki/Le%C3%AFla_Sebbar, 12.06.2012.